

ЛЕКЦІЯ 11. ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ

План

1. Політичний конфлікт: поняття, наукові підходи до розуміння.
2. Структура, функції, типологія політичних конфліктів.
3. Шляхи та методи розв'язання політичних конфліктів.

Вивчення конфліктів є одним з головних завдань політології, а управління ними належить до найважливіших умов забезпечення соціально-політичної стабільності всередині країни та на міжнародній арені. Актуальність теоретичних і практичних аспектів цього поняття зумовлена загостренням різнопланових конфліктів в Україні та в інших посткомуністичних країнах, необхідністю фундаментального вивчення суспільно-цивілізаційних і ненасильницьких форм їх регулювання. Позаяк вони є природним явищем суспільного життя, вивчення конфлікту в суспільному розвитку, методів соціального управління, гармонізації суспільних відносин зумовило виникнення конфліктології як самостійної галузі знань на межі соціології, політології, політичної психології.

Теоретичне осмислення і типологія політичних конфліктів

Поняття «конфлікт» розглядали з різних точок зору. Спеціалісти-словесники тлумачили його як зіткнення протилежних сторін, думок, сил, серйозні розбіжності, гостру суперечку. Соціологи характеризували як вищу стадію розвитку суперечностей в системі відносин людей, соціальних груп, соціальних інститутів, суспільства в цілому. Психологи розцінювали як зіткнення протилежних цілей, інтересів, позицій, думок чи поглядів суб'єктів взаємодії. Політологи вважають, що конфлікт виражає не просте зіткнення, а зіткнення, пов'язане з ускладненнями та боротьбою у владних відносинах.

Політичний конфлікт — зіткнення, протиборотство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані насамперед із боротьбою за здобуття влади, її перерозподіл, зміну свого політичного статусу, а також з політичними перспективами розвитку суспільства.

За радянських часів конфлікт тлумачили як вищу стадію розвитку протиріч, поділяючи їх на антагоністичні, властиві «експлуататорському» ладові, та неантагоністичні, притаманні соціалістичному суспільству. Наукова неспроможність цього підходу полягає не тільки в тому, що «соціалістичні» конфлікти були часто гострішими від «капіталістичних», а в твердженні про можливість існування суспільства або цілком безконфліктного, або з незначними локальними конфліктами.

Проблематика соціально-політичного конфлікту має давні традиції в історії політичної думки. Найбільший внесок у його теорії зробили Аристотель, Т. Гоббс, Н. Макіавеллі, Д. Віко, А. Токвіль, К. Маркс, М. Вебер. За всієї різноманітності підходів спільним для них є розуміння політичного конфлікту як постійно діючої форми боротьби за владу в конкретному

суспільстві. Так, Т. Гоббс значне місце в утворенні держави відводив конфліктному чинникові, а природний стан суспільства уявляв як «війну всіх проти всіх». При цьому Гоббс вказував на три основні причини конфлікту: суперництво, недовіру, жадобу слави. Проблематика конфліктів є визначальною в тлумаченні соціально-політичних явищ у працях В. Парето, Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Р. Дарендорфа.

У сучасній літературі з історії конфлікту наукові напрями поділяють на дві групи залежно від того, яке місце відводять проблемі соціального конфлікту. Ці два підходи яскраво ілюструють дві системи постулатів — Т. Парсонса і Р. Дарендорфа.

Т. Парсонс:

- 1) кожне суспільство — відносно стійка й стабільна культура;
- 2) кожне суспільство — добре інтегрована структура;
- 3) кожний елемент суспільства має певну функцію, тобто щось вкладає для підтримання стійкості системи;
- 4) функціонування соціальної структури спирається на ціннісний консенсус членів суспільства, який забезпечує стабільність та інтеграцію.

Р. Дарендорф:

- 1) кожне суспільство змінюється в кожній своїй точці, соціальні зміни — постійні та наявні скрізь;
- 2) кожне суспільство в кожній своїй точці пронизане розбіжностями й конфліктами, конфлікт — постійний супутник суспільного розвитку;
- 3) кожний елемент суспільства робить свій внесок у його дезінтеграцію та зміни;
- 4) кожне суспільство засноване на тому, що одні члени суспільства змушують до підпорядкування інших.

Ці моделі різняться тим, що перша наголошує на співробітництві, а друга — на конфлікті та змінах. Але обидва компоненти взаємодії — співробітництво і конфлікт — постійно присутні в суспільному житті в певних поєднаннях.

До спроб раціонального осмислення природи соціального конфлікту вдавалися ще давні філософи, але вироблення власне конфліктологічних концепцій можна датувати початком ХХ ст. Та й ці дослідження, вперше зроблені Г. Зіммелем, який запропонував термін «соціологія конфлікту», впродовж кількох десятиліть не виходили за межі загальнотеоретичних тлумачень. Лише після Другої світової війни вони набули прикладної спрямованості, зосередилися на аналізі й розв'язанні реальних конфліктних ситуацій. В Україні, як і в колишньому СРСР, конфліктологічну сферу почали серйозно аналізувати лише наприкінці 80-х років.

Щодо сутності соціально-політичного конфлікту існує багато визначень. У політологічних словниках найпоширенішим є трактування конфлікту як зіткнення двох чи більше різноспрямованих сил з метою реалізації їхніх інтересів за умов протидії. Д. Істон твердив, що джерелом конфлікту є соціальна нерівність у суспільстві та система розподілу таких цінностей, як влада, соціальний престиж, матеріальні блага, освіта. Л. Саністебан вважає, що

конфлікт відображає особливий тип соціальних відносин, за якого його учасники протистоять один одному через несумісні цілі; він може бути різної інтенсивності, частковим або радикальним, піддаватися або не піддаватися регулюванню. На думку Б. Краснова, конфлікт — це зіткнення протилежних інтересів, поглядів, гостра суперечка, ускладнення, боротьба ворогуючих сторін різного рівня та складу учасників. Російський вчений А. Здравомислов розглядає політичний конфлікт як постійно діючу форму боротьби за владу в конкретному суспільстві. Л. Козер підкреслював, що важливою умовою конфлікту є бажання чимось володіти або кимось керувати. Р. Дарендорф предметом конфлікту вважав владу та авторитет. Польський вчений К. Полецький стверджував, що політична влада є причиною протиріч і джерелом конфлікту, основною сферою життя, в якій відбуваються зміни внаслідок конфлікту.

Отже, в основі соціального, соціально-політичного конфлікту є суперечність, зіткнення. Це, хоч і необхідна, але не основна умова. Конфлікт передбачає усвідомлення протиріччя і суб'єктивну реакцію на нього. Суб'єктами конфлікту стають люди, які усвідомили протиріччя і обрали як спосіб його вирішення зіткнення, боротьбу, суперництво. Такий спосіб вирішення протиріччя здебільшого стає неминучим тоді, коли зачіпає інтереси й цінності взаємодіючих груп, за відвертого зазіхання на ресурси, вплив, територію з боку соціального індивіда, групи, держави (міжнародний конфлікт). Суб'єктами конфліктів можуть бути індивіди, малі та великі групи, організовані в соціальні, політичні, економічні та інші структури; об'єднання, які виникають на формальній та неформальній основі як політизовані соціальні групи; економічні та політичні групи тиску, кримінальні групи, які домагаються певних цілей.

У політичній науці ще не вироблено універсальної типології конфлікту. *Найпоширенішим є поділ їх на конфлікт цінностей, конфлікт інтересів, конфлікт ідентифікації.*

Конфлікт цінностей. Він постає як зіткнення різних ціннісних орієнтацій (ліві — праві, ліберали — консерватори, інтервенціоністи — ізоляціоністи та ін.). Розбіжності в цінностях — одна з передумов конфлікту, а коли вони виходять за певні межі, виникає конфліктний потенціал, формується передконфліктна ситуація.

В Україні конфлікт цінностей у процесі свого формування проминув три стадії: 1) девальвація колективістських цінностей комуністичного (лівототалітарного) суспільства; 2) відносна перемога індивідуалістських цінностей вільного демократичного суспільства; 3) реанімація колективістських цінностей у ліво- та правототалітарних формах.

Конфлікт інтересів. Пов'язаний із зіткненням різних, насамперед політичних і соціально-економічних, інтересів. Визрівання їх у посткомуністичних суспільствах започаткував процес приватизації. Правлячі верхівки, утримуючи владні важелі, визначили свої інтереси як нomenклатурно-бюрократичну приватизацію. Це дало їм змогу з політичне правлячих груп перетворитися на економічно панівний клас. Такий інтерес

вступив у суперечність з інтересом широких верств населення, яке було налаштоване на народну приватизацію.

Конфлікт ідентифікації. Виявляється він як суперечність щодо вільного визначення вільним громадянином своєї етнічної та громадянської належності. Властивий передусім країнам, які утворилися внаслідок розпаду комуністичних імперій (СФРЮ, СРСР). Простежується і в країнах, де національні меншини компактно проживають у районах, що колись належали їхнім етнічним батьківщинам (проблема трансільванських і словацьких угорців). Визрівання конфлікту ідентифікації було зумовлене тим, що після краху комуністичних режимів людина одержала право вільного самовизначення своєї етнічної та громадянської належності. Через це у багатьох країнах частина населення не бажала визнавати себе громадянами держави, на теренах якої вона мешкала.

Деякі вчені дотримуються поділу конфліктів на *неантагоністичні* (примиренні) та *антагоністичні* (непримиренні). Вони вважають, що невміння чи небажання вирішення неантагоністичного конфлікту сприяють його переходу в хронічну форму і навіть переростанню в антагоністичну. Натомість пошук взаємних компромісів, способів урегулювання конфліктів може зняти гостроту й перетворити конфлікт на неантагоністичний.

Відомі ситуації імітації конфлікту як спроби ідеологічного, політичного, морального тиску. Такі конфлікти називають *уявними*, але вони можуть перетворитися на реальні, якщо виникне протистояння між сторонами, чий інтереси опиняться під загрозою.

В об'єктивному історичному процесі розрізняють конфлікти, що несуть позитивний і негативний потенціал. Вони можуть бути позитивними, продуктивними, а за певних умов — негативними, що гальмують історичний розвиток і є деструктивними стосовно суб'єктів—учасників конфліктів.

Існує дві форми перебігу конфліктів: відкрита — відверте протистояння, зіткнення, боротьба, та закрита, або латентна, коли відвертого протистояння нема, але точиться невидима боротьба. Прикладом латентної форми конфлікту є міжнаціональні конфлікти на території колишнього СРСР, де «національне питання було вирішено раз і назавжди». Будь-який соціальний конфлікт, набуваючи значних масштабів, об'єктивно стає соціально-політичним, тобто зачіпає діяльність управлінських інститутів, впливаючи на механізми і способи цієї діяльності, на їхні структури, політику, яку вони здійснюють. Політичні інститути, організації, рухи, втягуючись у конфлікт, активно обстоюють певні соціально-економічні інтереси. Відповідно, політичні конфлікти поділяють на два види:

— *конфлікт між владою та громадськими силами*, інтереси яких не представлені у структурі владних відносин;

— *конфлікт всередині існуючої влади*, який пов'язаний із внутрігруповою боротьбою за розподіл владних повноважень і відповідних позицій, зі спробами обґрунтування нового курсу в межах існуючого політичного ладу.

Конфлікти набувають політичної значущості, якщо вони торкаються міжнародних, класових, міжетнічних, міжнаціональних, релігійних, демографічних, регіональних та інших відносин. Нині часто спостерігається один із різновидів соціального конфлікту — міжетнічний, пов'язаний із протиріччями, що виникають між націями. Особливої гостроти він набув у країнах, які зазнали краху форми державного устрою (СРСР, Югославія). Поняття «конфлікт» використовують у політичному контексті, коли йдеться про великомасштабні зіткнення всередині держав (революція, контрреволюція), та між державами (війни, партизанські рухи).

Деякі вчені (І. Прокопенко, В. Малишенко) визначають декілька рівнів розвитку політичного конфлікту, пов'язаних із генезисом владних відносин: 1) у масштабах усього політичного простору щодо легітимації влади, її визнання чи невизнання (йдеться про «народну» легітимацію, що основана на довірі мас до влади, на підтримці політичної еліти); 2) конфліктні відносини в політичній еліті щодо обсягу владних повноважень, обґрунтування їхньої необхідності; 3) боротьба й протистояння політичних еліт на міжнародній арені.

Кожний конфлікт можна вивчити з допомогою базових параметрів, до яких належать рівень, масштаби, гострота, сфера виникнення, динаміка розвитку, технологія врегулювання. Вирізняють певні етапи перебігу конфлікту, тобто його динаміку. Російський вчений В. Смолянський пропонує виокремлювати такі стадії: 1) потенційного конфлікту (наявність конфліктної ситуації); 2) переходу потенційного конфлікту в реальний (усвідомлення зазіхання на власні інтереси); 3) конфліктних дій; 4) розв'язання конфлікту.

Конфліктна ситуація не завжди переростає в конфлікт, але за початком конфлікту настає його ескалація (англ. *escalation* — поступове розширення, підсилення) до кульмінаційних точок, а потім — спад і завершення. Конфліктіві притаманна багатомірність, оскільки завершення одного конфлікту може спричинити інший, до того ж в іншій сфері. Часто після завершення конфлікту виникає ще один етап — постконфліктний синдром, який характеризується напруженням у відносинах сторін, які щойно конфліктували. У разі загострення він може започаткувати новий конфлікт. Цю гіпотезу ілюструють перманентний близькосхідний конфлікт, конфлікти у Північній Ірландії, Іспанії та ін. Завершення конфлікту може бути класифіковане за ступенем розв'язання — як повне або часткове вирішення, та за характером наслідків — як успіх, компроміс, вихід з компромісу, поразка.

Французький політолог Б. Гурней зазначив, що у світі існує лише одне місце, де нема конфліктів, — кладовище.

Основні способи врегулювання конфліктних ситуацій

Сучасний період розвитку суспільства характеризується значним посиленням напруженості, зростанням протиріч, виникненням численних конфліктів у різних сферах життя. Але суб'єкти управління не завжди розуміють внутрішні причини того, що відбувається, неспроможні адекватно реагувати на небезпечні процеси. Нерідко це є наслідком відсутності прикладних методик моніторингу, експертизи та оптимізації конфлікту.

Сучасні дослідження акцентують увагу на проблемі, пов'язаній з регулюванням конфліктів та управлінням ними, із співвідношенням суперництва і співробітництва. На часі перехід української конфліктології від загальнотеоретичних досліджень та аналізу фундаментальних категорій до прикладних аспектів, від пояснювальних функцій до конструктивних. В основі їх мають бути такі поняття, як регулювання та управління соціальними конфліктами, конфліктний моніторинг і конфліктний менеджмент. Дослідники В. Кремень, О. Чумиков, В. Бекепікіна, В. Небоженко, М. Шрен, Е. Степанов, К. Боулдінг та інші розглядають конфлікт як динамічний тип соціальних відносин, пов'язаних із потенційно можливим чи реальним зіткненням суб'єктів на ґрунті певних суперечливо усвідомлених переваг Інтересів чи цінностей, які постійно присутні та не піддаються цілковитому усуненню.

За нинішнього соціально-політичного розвитку України актуальним є дослідження конфліктів у соціально-політичній сфері. Необхідність цього пов'язана із слабким знанням закономірностей виникнення, перебігу та врегулювання конфліктів за таких специфічних обставин, як перехідний період.

Якщо перехідний період, який є трансформацією соціальної системи з ригідного (жорсткого) стану в гнучкий (плюралістичний), аналізувати з позицій конфліктології, то очевидними стають такі його особливості:

— всі найважливіші сфери суспільного життя пронизує всеохопний політичний конфлікт, а тому політологічний аналіз соціальних колізій у багатьох випадках набуває вирішального значення;

— якщо за стабільних умов соціально-політичний конфлікт має переважно горизонтальний характер (боротьба в межах режиму), то в перехідний період — вертикальний (боротьба за режим).

Сучасні дослідники на прикладах подій у колишньому СРСР, а потім в Україні та деяких інших пострадянських державах досліджують у політико-конфліктологічній площині проблеми балансу гілок влади, довіри до влади, вітчизняної багатопартійності, політико-економічні колізії в державному і приватному секторах економіки, а також політичне підґрунтя етнічних процесів. Поряд з теоретичним аналізом пропонують механізми, які можуть згбезпечити зниження негативних наслідків.

Більшість соціально-політичних конфліктів може бути оптимізована на будь-якому рівні та стадії, але для цього необхідно опанувати механізмом управління ними.

***Управління конфліктом** — врегулювання, розв'язання, придушення, а також ініціювання певних конфліктних ситуацій в інтересах суспільства в цілому чи окремих його суб'єктів.*

Правильно організоване управління забезпечує мінімізацію неминучих політичних, соціальних, економічних і моральних втрат, оптимізацію певних сфер суспільного життя. Соціально-політичний розвиток не є наслідком конфлікту, як і не є наслідком уявної безконфліктності. Позитивну його якість забезпечує вміння впливати на конфлікт у потрібному напрямі.

Вважають, що оптимальним варіантом дій щодо конфлікту є *запобігання* та *відвернення*. Наскільки це можливо, однозначної думки нема. Адже конфлікт виникає, коли порушується консенсус, а консенсус з'являється, коли врегульовується конфлікт. У відносинах соціальних спільнот суперництво та співробітництво пронизують більшість конфліктів, тому спроби остаточно відвернути чи усунути конфлікт здебільшого марні. Адже існування консенсусу без конфлікту позбавлене сенсу. Інша річ, коли йдеться про відвернення великого, відкритого, тривалого конфлікту. Деякі зарубіжні та вітчизняні дослідники підкреслюють, що управління як таке не може стати формою вирішення суперечностей між об'єктивними потребами розвитку і суспільною оболонкою, в якій він реалізується. Якщо така оболонка перешкоджає розвитку, то її слід змінити чи зруйнувати. Раціональне управління не може відвернути або замінити соціальну революцію чи локальні колізії, але воно здатне мінімізувати неминучі втрати і збільшити досягнення. В цьому й полягає сутність управління конфліктом.

Для локалізації конфліктогенного поля важливо вміти вибрати *способи і стиль поведінки* в конфліктній ситуації, їх умовно поділяють на морально-правовий, силовий, реалістичний (примусово-переговорний), ідеалістичний, інтегративний.

Морально-правовий (нормативний) підхід. За цього підходу можливе врегулювання конфлікту з допомогою правових і моральних норм. Результативність залежить від того, чи є між сторонами згода щодо цих норм.

Силовий підхід. Використовується, коли сильніша сторона намагається придушити слабшу, нав'язати їй свою волю. Але його використання здебільшого не усуває причини, зберігає загрозу нового загострення. Крім того, слабка сторона може не підкоритися, чинити пасивний опір, що може провокувати «подвійний», «заблокований» конфлікт. Перемога з використанням сили є перехідною, а за певних умов переможець може стати переможеним. Такими засобами користувався тоталітаризм, намагаючись усунути конфлікти. Цей підхід спричиняє поглиблення, ускладнення конфліктів, викликає активний опір і моральний осуд у масовій свідомості й поведінці.

Однак це не означає, що силова модель не може використовуватись взагалі. Будь-яка держава володіє первинною функцією застосування насильства у разі порушення законів, захисту честі й гідності окремих громадян, суспільства в цілому. За таких обставин, якщо для влади (як і для будь-якої панівної структури) сила стає засобом досягнення мети, вона, врешті-решт, перетворюється на інструмент, з допомогою якого опозиція скидає цю владу. Тому в сучасному світі політичною стає тенденція до ненасильницьких форм вирішення конфліктів.

Реалістичний підхід. Його називають іще методом торгу, або примусово-переговорним. За такого підходу суть конфлікту розглядається як вроджене прагнення людини до панування. Оскільки всі панувати не можуть, відбувається примус з боку тих, хто панує. Прихильники даного підходу розуміють, що миру не може бути ніколи, можливе тільки перемир'я, яке

довготривалої стабільності не приносить, бо відбувається не вирішення, а тимчасове врегулювання проблеми. Цей підхід є актуальним з огляду на суперечливі колізії становлення нових економічних відносин в Україні.

Ідеалістичний підхід. Ефективний, коли між зацікавленими сторонами, незалежно від стану і статусу, встановлені відносини, які цілком відповідають індивідуальним поглядам кожної. В основу покладено визнання того, що на даний час усі сторони зазнають небажаних втрат, але водночас і всі виграють. Задоволення інтересів відбувається без явного чи прихованого примусу, що забезпечує «самопідтримку» досягнутої ситуації. Багато вітчизняних політиків кінця 80-х — початку 90-х років ХХ ст. вважали такий підхід компромісом, найкращим способом розв'язання конфліктів.

Інтегративний підхід. Передбачає, що кожна зі сторін, відмовившись від своїх попередніх цілей і цінностей, знаходить нові, взаємоприйнятні. А позаяк вибір цілей і засобів їх досягнення теоретично безмежний, то обов'язково знайдеться вибір неконфліктного характеру.

Щодо поведінки в конфліктній ситуації вирізняють такі її типи: пряме протиборство чи конкуренція; ухилення; пристосовництво; уступки, співробітництво.

Важливу роль у врегулюванні конфлікту відіграє вивчення принципів і стадій управління конфліктним процесом. Деякі вчені серед стадій називають такі: інституціоналізація, інтернаціоналізація, раціоналізація.

У політології існує поділ управління конфліктним процесом на етапи:

1. *Інституціоналізація* — встановлення чіткої процедури врегулювання конфлікту. Первісний конфліктний аналіз має отримати подальший розвиток у рішеннях державних органів і в нормативних актах.

2. *Легітимізація конфлікту.* На цьому етапі слід проаналізувати норми та правила у формі законів, указів, протоколів, меморандумів.

3. *Управління конфліктом — структурування конфліктуючих груп.* На цьому етапі важливо не протидіяти, а допомагати оформленню нових партій, рухів і подібних організацій. Звісно, вони стануть конфліктною силою дотично до груп, які репрезентують інші інтереси, але водночас — і посередницькими структурами, що об'єднують індивідів у співтовариства. Неорганізовані індивіди потенційно є небезпечнішими для конфлікту, ніж ті, що належать до організованих груп.

4. *Послідовне ослаблення конфлікту завдяки переведенню його на інший рівень.* Для реалізації даної процедури використовують шкалу, що охоплює можливі рівні напруженості конфліктів у таких варіантах: «друг — союзник — партнер — співробітник — суперник — противник» і т. ін. Французький дослідник Ж. Фове вирізняє такі рівні: «відносини співробітництва — відносини протидії — відносини суперечностей — непримиренні відносини». Американський політолог М. Амстутц включає в простір конфлікту такі етапи: напруженість — незгода — суперництво — суперечка — ворожнеча — агресивність — війна. Це необхідно для розуміння, наскільки реальним є редукація конфлікту, а також для того, щоб розмістити на певній шкалі наявний

спектр особистостей чи організацій і визначити перспективу конфліктних відносин із ними.

Для вирішення конфлікту існують і спеціальні конфлікте логічні процедури: парламентські дебати, у згоджу -вальні комісії, громадський, арбітражний, третейський суди, адміністративний процес, кримінальне судочинство, конституційний суд.